

द्वितीयः पाठः

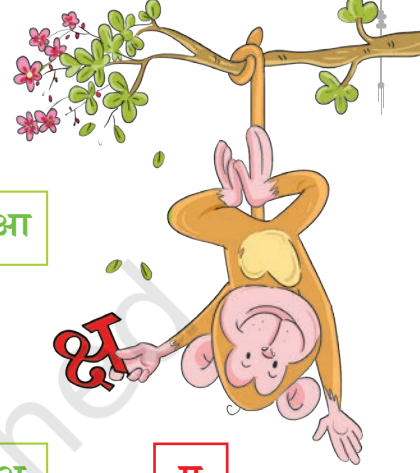

0672CH02

संयुक्त-व्यञ्जनानि

द्वयोः बहूनां वा व्यञ्जन-वर्णानां मेलनेन **संयुक्त-व्यञ्जनानि** भवन्ति –

क्ष	=	क्	+	ष्	+	अ						
कक्षा	=	क्	+	अ	+	क्	+	ष्	+	आ		
त्र	=	त्	+	र्	+	अ						
पत्रम्	=	प्	+	अ	+	त्	+	र्	+	अ	+	म्
ज्ञ	=	ज्	+	ञ्	+	अ						
ज्ञानम्	=	ज्	+	ञ्	+	आ	+	न्	+	अ	+	म्
द्य	=	द्	+	य्	+	अ						
विद्या	=	व्	+	इ	+	द्	+	य्	+	आ		

एवं सर्वेषां व्यञ्जनानां – सर्वैः व्यञ्जनैः सह मेलनं सम्भवति। तेन बहुविधानि **संयुक्त-व्यञ्जनानि** भवन्ति* –

क्य	→	चाणक्यः	क्र	→	क्रमः	द्य	→	पद्यम्
र्ण	→	अर्णवः	न्द्र	→	इन्द्रः	ष्ट्र	→	उष्ट्रः
न्त्र	→	मन्त्रः	ष्ठ्य	→	ओष्ठ्यः	न्ध्य	→	सन्ध्या

* एतानि संयुक्त-व्यञ्जनानि नवीनाः वर्णाः न सन्ति, अपितु पृथक्-पृथक् संयुक्त-व्यञ्जन-वर्णानां विशिष्टा लेखन-शैली एव।
एतैः सह आगतः स्वरः संयुक्त-व्यञ्जनेषु अन्तर्भूतः नास्ति।

वर्ण-वियोगः

अजः	= अ + ज् + अ + :	मातृणम्	= म् + आ + त् + ऋ + ण् + अ + म्
रामः	= ..... + ... + ... + ... + ...	कृप्तम्	= क् + ल् + प् + त् + अ + म्
हरिः	= ..... + ... + ... + ... + ...	लृकारः	= ..... + ... + ... + ... + ... + ...
सीता	= ..... + ... + ... + ... + ...	देवाः	= ..... + ... + ... + ... + ...
गुरुः	= ..... + ... + ... + ... + ...	एकैकः	= ..... + ... + ... + ... + ... + ...
वधूः	= ..... + ... + ... + ... + ...	ओम्	= ..... + ...
ऋषिः	= ..... + ... + ... + ... + ...	औषधम्	= ..... + ... + ... + ... + ... + ...

क्य - वाक्यम् = व् + आ + क् + य् + अ + म्

न्य - मूर्धन्यः = ... + ... + ... + ... + ... + ... + ... + ...

व्य - तालव्यः = ... + ... + ... + ... + ... + ...

ह्य - बाह्यम् = व् + आ + ह् + य् + अ + म्

क्र - क्रीडा = क् + र् + ई + इ + आ

ग्र - ग्रहणम् = ... + ... + ... + ... + ... + ...

ञ्र - वज्रः = ... + ... + ... + ...

द्र - द्रष्टा = द् + र् + अ + ष् + ट् + आ

प्र - प्रगतिः = ... + ... + ... + ... + ... + ...

ब्र - ब्रह्म = ब् + र् + अ + ह् + म् + अ

ह्य - ब्रह्मचारी = ... + ... + ... + ... + ... + ... + ... + ...

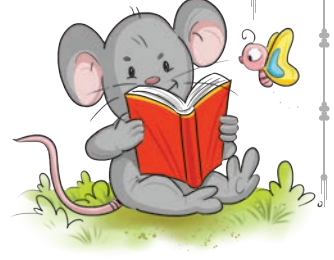
ह्र - जाह्नवी = ... + ... + ... + ... + ... + ...

ध्व - ध्वनिः = ध् + व् + अ + न् + इ + :

स्व - सरस्वती = ... + ... + ... + ... + ... + ... + ...

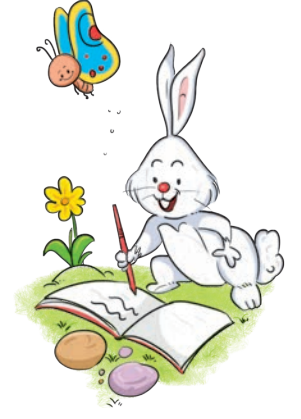

र्ण	- वर्णः	=	व् + अ +	र् + ण् + अ + :
र्म	- कर्म	=	..... + ... +	..... + ... + ...
र्ष	- सप्तर्षिः	=	..... + ... +	..... + ... + ... + ... + ...
क्क	- ढक्का	=	ह् + अ +	क् + क् + आ
त्त	- वित्तम्	=	..... + ... +	..... + ... + ...
द्ध	- सिद्धार्थः	=	..... + ... +	..... + ... + ... + ...
द्वा	- पद्मम्	=	प् + अ +	द् + म् + अ + म्
ब्द	- शब्दः	=	..... + ... +	..... + ... + ...
ङ्क	- पङ्कजम्	=	..... + ... +	..... + ... + ... + ...
ञ्ज	- व्यञ्जनम्	=	..... + ... +	..... + ... + ... + ... + ...
ण्ठ	- कण्ठः	=	..... + ... +	..... + ... + ...
न्ध	- सन्धिः	=	..... + ... +	..... + ... + ...
म्भ	- प्रारम्भः	=	..... + ... +	..... + ... + ... + ... + ...
स्क	- संस्कर्ता	=	स् + अँ +	स् + क् + अ + र् + त् + आ
स्क	- काँस्कान्	=	..... + ... +	..... + ... + ...
स्मिँ	- कस्मिँश्चिद्	=	..... + ... +	..... + ... + ... + ...
य	- संयमः	=	स् + अ +	य् + अ + म् + अ + :
व	- संवादः	=	..... + ... +	..... + ... + ... + ...
स	- हंसः	=	..... + ... +	..... + ... + ...
:ख	- दुःखम्	=	द् + उ +	: + ख् + अ + म्
:क	- प्रातःकालः	=	..... + ... +	..... + ... + ... + ... + ...
न्द्र	- इन्द्रः	=	इ +	न् + द् + र् + अ + :

- न्त्र** - मन्त्री = ... + ... + ... + ... + ...
ष्ट्र - राष्ट्रम् = ... + ... + ... + ... + ... + ... + ...
ण्य - कण्ठ्यः = **क् + अ + ण् + ट् + य् + अ + :**
न्त्य - दन्त्यः = ... + ... + ... + ... + ... + ...
त्स्य - मत्स्यः = ... + ... + ... + ... + ... + ...
ष्ठ्य - ओष्ठ्यः = ... + ... + ... + ... + ... + ...
न्ध्य - सन्ध्यक्षरम् = **स् + अ + न् + ध् + य् + अ + क् + ष् + अ + र् + अ + म्**
स्क - संस्कृतम् = ... + ... + ... + ... + ... + ... + ... + ...
ष्ट्य - धाष्ट्यम् = **ध् + आ + र् + ष् + ट् + य् + अ + म्**
त्स्य - कात्स्यम् = **क् + आ + र् + त् + स् + न् + य् + अ + म्**

वर्ण-संयोगः

- दाशरथिः = **द् + आ + श् + अ + र् + अ + थ् + इ + :**
 ..... = **ह् + इ + म् + आ + ल् + अ + य् + अ + :**
 ..... = **क् + ऋ + ष् + ण् + अ + :**
 ..... = **न् + अ + र् + ए + न् + द् + र् + अ + :**
 ..... = **म् + अ + ज् + ज् + उ + ल् + अ + :**
 ..... = **प् + उ + ष् + क् + अ + र् + अ + :**
 ..... = **क् + उ + क् + क् + उ + ट् + अ + :**
 ..... = **स् + व् + अ + स् + त् + इ + क् + अ + :**
 ..... = **श् + इ + क् + ष् + अ + क् + अ + :**
 ..... = **स् + अ + ङ् + ग् + अ + ण् + अ + क् + अ + म्**
 ..... = **क् + अ + न् + द् + उ + क् + अ + :**
 ..... = **ध् + आ + र् + ष् + ट् + य् + अ + म्**
 ..... = **क् + आ + र् + त् + स् + न् + य् + अ + म्**

वयं शब्दार्थान् जानीमः

शब्दः	अर्थः	हिन्दी	English	मातृभाषया अर्थ लिखन्तु
अर्णवः	समुद्रः	सागर	Sea / Ocean	
उष्ट्रः	क्रमेलकः	ऊँट	Camel	
बाह्यम्	बहिः स्थितम्	बाहरी	External	
ग्रहणम्	स्वीकरणं/धारणम्	स्वीकार करना / पकड़ना	Taking / holding	
वज्रम्	इन्द्रस्य आयुधम् / हीरकम्	इन्द्र का शस्त्र / हीरा	Indra's weapon / Diamond	
द्रष्टा	यः पश्यति	देखने वाला	Spectator	
ब्रह्म	परमात्मा	परमेश्वर	Ultimate Reality / One Supreme God	
देवाः	सृष्टेः पूज्याः शक्तयः, विभूतयः च	संसार की पूजनीय शक्तियाँ एवं विभूतियाँ	Divine forces, powers & entities of the Universe	
ऋषिः	मन्त्रद्रष्टा	तपस्वी	Sage / Seer	
प्रगतिः	उन्नतिः	विकास	Development	
ब्रह्मचारी	विद्या-संयम-व्रती	विद्या व संयम व्रत रखने वाला	Celibate	
जाह्नवी	जह्नोः ऋषेः पुत्री – गङ्गा	जह्नु ऋषि की पुत्री – गङ्गा	Rishi Jahnu's daughter – Ganga	
सप्तर्षिः	सप्तानाम् ऋषीणां समूहः	सात महान् ऋषियों का समूह	Group of Seven Great Sages	
ढक्का	डमरुः	ढोल, डंका, नगाड़ा	Drum	
वित्तम्	धनम्	धन / पैसे	Money / prosperity	
पङ्कजम्	पद्मम्	कमल	Lotus	
सन्धिः	द्वयोः वर्णयोः मेलनम्	दो वर्णों का मेल	Joining of two letters	

शब्दः	अर्थः	हिन्दी	English	मातृभाषया अर्थं लिखन्तु
संस्कर्ता	यः संस्कारं करोति	संस्कार करने वाला	Performer of Samskaras	
काँस्कान्	कान् कान्	किन-किन को	To whom all	
कस्मिँश्चिद्	कुत्रचिद्	कहीं पर / किसी में	Somewhere	
संयमः	आत्मानुशासनम्	आत्म-नियन्त्रण	Self-control	
संवादः	परस्पर-सम्भाषणम्	सौहार्दपूर्ण चर्चा	Discussion / interaction	
प्रातःकालः	प्रभात-वेला	सुबह का समय	Morning Time	
राष्ट्रम्	देशः	राष्ट्र / देश	Nation	
मत्स्यः	मीनः	मछली	Fish	
धाष्टर्यम्	धृष्टता	ढिठाई	Audacity	
कात्स्न्यम्	सम्पूर्णता	संपूर्णता	Entirety	
दाशरथिः	दशरथस्य पुत्रः	दशरथ का पुत्र	Dasharatha's Son	
नरेन्द्रः	नृपः / सम्राट्	राजा / सम्राट्	King / Emperor	
मञ्जुलः	सुन्दरः	रमणीय	Lovely / charming	
पुष्करम्	पद्मम्	कमल	Lotus	
स्वस्तिकः	मङ्गल-चिह्नम्	शुभ चिह्न	Auspicious symbol	
सङ्गणकम्	सङ्गणक-यन्त्रम्	सङ्गणक	Computer	
कन्दुकः	गेन्दुकः	गेंद	Ball	

परियोजनाकार्यम्

प्रथम-पाठद्वयं विहाय अस्मिन् पुस्तके आगतानां दशानां संयुक्त-व्यञ्जन-पदानां संग्रहणं कुर्वन्तु । तेषां वर्ण-वियोगम् अपि कुर्वन्तु । यथा –

- वृक्षः (तृतीय-पाठे) = व् + ऋ + क् + ष् + अ + :
- वैद्या (तृतीय-पाठे) = व् + ऐ + द् + य् + आ